

Mäntyharjun kirkonkylä

SELVITYS RAKENNETUSTA
KULTTUURIYMPÄRISTÖSTÄ

Raportti 17.12.2024

Selvitystyö Ahola, FM Teija Ahola

Tilaaaja: Mäntyharjun kunta

HANKKEEN PERUSTIEDOT

Tilaaja	Mäntyharjun kunta yhteyshenkilönä Markku Lamponen
Tekijä	FM Teija Ahola, Selvitystyö Ahola, Mikkeli
Ajankohta	2024
Tarkoitus	Rakennusinventointi asemakaavamuutoksen perusselvitykseksi
Sijainti	Mäntyharjun kuntakeskus, kirkonkylä
Aineistot	Raportti Inventointilomakkeet Etelä-Savon maakuntaliiton ESKU-kulttuuriperintötietokannassa Valokuvat (jpg.)
Käyttöoikeudet	Valokuvien käyttö tilaajan omissa julkaisuissa ja raporteissa. Kuvaaja ilmoitettava: Teija Ahola, Selvitystyö Ahola 2024.

Kuva: Etualalla entinen pitäjän/kunnantupa ja taustalla vanhaa ranta-asutusta. / Mäntyharjun museon kuvakokoelma, Mäntyharjun kunta.

Kuva: Mäntyharjun opaskartta. Selvitysalue rajattu karttakuvaan punaisella.

1 SISÄLLYSLUETTELO

2	Johdanto	4
3	Valtakunnalliset alueidenkäyttötavoitteet	5
4	Asemakaava ja kulttuuriympäristön suojelu	6
5	Kirkonkylän vanha keskusta ennen ja nyt	8
6	Kohdealue	12
6.1	Osa-alueet ja inventointikohteet	12
6.2	Taidekeskus Salmelan alue	14
6.3	Tervaniementie	20
6.4	Mäntyharjuntie	24
7	ARVIOINTI	28
7.1	Rakennetun ympäristön säilyneisyys	28
7.2	Kirkkolahden rantamaisemien nykytila ja erityisarvot	29
7.3	Tervaniementien alkupään maisematilan kehitys	31
7.4	Vaikutusten arviointi	32
8	Lähteet	37

Kuva: Salmelan silta ja Mäntyharjuntietä ennen 1960-luvun tieremonttia. Osuuskaupan takana näkyy KOP:n talo. / Mäntyharjun museon kuvakokoelma. Mäntyharjun kunta.

Kuva: Näkymä suunnilleen samoilta kohdista 2024. Rakennuksista jäljellä osuuskauppa.

2 JOHDANTO

Asemakaavan muutos ja laajennus

Mäntyharjun kirkonkylässä, vanhan kuntakeskuksen alueella, on käynnissä asemakaavan muutos ja kaava-alueen laajentaminen. Osallistumis- ja arviointisuunnitelma on laadittu 31.10.2023.

Suunnittelualue muodostuu noin 22 hehtaarin kokoisesta alueesta Mäntyharjun kirkonkylässä, Mäntyharjuntien pohjoispuolella. Mäntyharjuntien lisäksi aluetta rajaa Kirkonkylänlahti.

Asemakaavatyö on käynnistetty alueella olevan elinkeinotoiminnan muuttuneiden kehitystarpeiden vuoksi. Kirkonkylän asemakaavan muutoksen ja laajennuksen tavoitteena¹ on mahdollistaa matkailu-, kulttuuri- ja majoitustoimintaa alueella sekä samalla säilyttää alueen kulttuuriympäristöä ja historiaa. Nykyisin alueella voimassa olevat useat asemakaavat ovat osittain vanhentuneita merkinnöiltään ja ne tullaan samalla päivittämään nykytilannetta vastaaviksi. Suunnittelussa kiinnitetään huomiota erityisesti alueen rakennushistoriaan ja suojelukohteisiin, joita löytyy niin maakunta- kuin yleiskaavastakin.

Inventointityön ohjaus ja painopisteet

Kaavasta 18.10.2023 pidetyssä viranomaisneuvottelussa Etelä-Savon alueellinen vastuumuseo ja Etelä-Savon ELY-keskus totesivat alueen rakennushistoria- ja kulttuuriarvojen tarvitsevan täydennystä selvityksen muodossa asemakaavoituksen tueksi. Alueen pääpiirteet ja arvot on selvitetty yleisellä tasolla yleiskaavoituksen yhteydessä, mutta inventointitiedoista puuttuu pihapiirien dokumentoinnit sekä piha- ja rantarakennusten inventointitietoja. Lisäksi selvityksessä tuli paneutua mahdollisen täydennysrakentamisen sijoittumiseen ja sen vaikutusten arviointiin kulttuuriympäristön näkökulmasta.

Kaavasuunnittelussa rakennusinventoinnin tulokset ovat sovellettavissa lähtötietona, kaavakartan sisällössä ja esitystavassa, kaavamääräyksissä sekä vaikutusten arvioinnissa. Lisäksi päivitettyä inventointiaineistoa voidaan käyttää lupahakemusten liitteenä.

Työmenetelmät

Tehtiin taajaman vaiheita ja luonnetta kuvaavat teemakartat paikanpäällä tehtyjen havaintojen sekä kirjallisuus-, kartta-, kaava- ja kuva-aineistojen pohjalta. Tulosten pohjalta voi tarkastella osa-alueiden historiallisia todistusarvoja ja edustavuutta.

Lähtöaineistona rakennetun ympäristön vaiheiden selvittämiseen käytettiin vanhoja karttoja, asemakaavoja ja valokuvia sekä kunnan historioita. Inventoitujen rakennusten tietoja päivitettiin rakennusluvista ja haastatteluin sekä silmämääräisesti tehdyin havainnoin. Kirjattiin ylös rakennustekniset tiedot sekä keskeiset julkisivu- ja käyttötarkoituksmuutokset. Alueelle tehtyjen maastokäyntien aikana aluetta dokumentoitiin valokuvaamalla. Tiedot toimivat tausta-aineistona rakennusten säilyneisyyden ja edustavuuden arvioinnille.

Inventoinnin tulokset, analyysit ja johtopäätökset koottiin raportiksi. Raportti sisältää taajama-alueen kehittämisen ja maankäytön suunnittelun kannalta olennaista tietoa rakennetun kulttuuriympäristön ominaispiirteistä ja nykytilasta. Etelä-Savon kulttuuriperintötietokannassa (ESKU) olevia alue- ja kohdelomakkeiden tietoja korjattiin tai täydennettiin, lisäksi luotiin lisää rakennuslomakkeita. Uusi kohdelomake luotiin Arkontie 3:n ja Meltan pappilan kiinteistöistä. Kohdetaso käydään läpi myös raportissa, mutta tiiviisti, sillä yksityiskohtaisemmat inventointitiedot tulevat vain tietokantaan.

3 VALTAKUNNALLISET ALUEIDENKÄYTTÖTAVOITTEET

Valtakunnalliset alueidenkäyttötavoitteet linjaavat alueidenkäyttöä valtakunnallisesti merkittävissä asioissa. Valtioneuvosto päätti tavoitteista ensimmäisen kerran vuonna 2000. Niitä tarkistettiin osittain vuonna 2008 sekä uudistettiin kokonaan vuonna 2017. Museoviraston rakennetusta kulttuuriympäristöstä laatiman valtakunnallisen inventoinnin (RKY) kohteet ominaispiirteineen tulee tunnistaa ja huomioida alueidenkäytön suunnittelun lähtökohtana.

Kirkonkylän asemakaavan muutoksen ja laajentamisen suunnittelualueesta suurin osa sisältyy valtakunnallisesti merkittävään rakennettuun kulttuuriympäristöalueeseen ”Mäntyharjun vanha keskusta”, ja tätä aluetta koskevat alueidenkäyttötavoitteiden kulttuuri- ja luonnonperintöä koskevat erityistavoitteet.

Valtakunnallisesti merkittävien rakennettujen kulttuuriympäristöjen rakenne, kylä- ja kaupunkikuva pyritään turvaamaan sekä säilyttämään alueilla jo olevia rakennuksia ja ympäristöjä. Lisäksi tavoitteena on mahdollisen täydennysrakentamisen ja muiden muutosten sopeuttaminen kulttuuriympäristön ominaisluonteeseen ja erityispiirteisiin. Säilyttämisen ja muutosten laajuus ja sisältö ratkaistaan kaavoituksella.

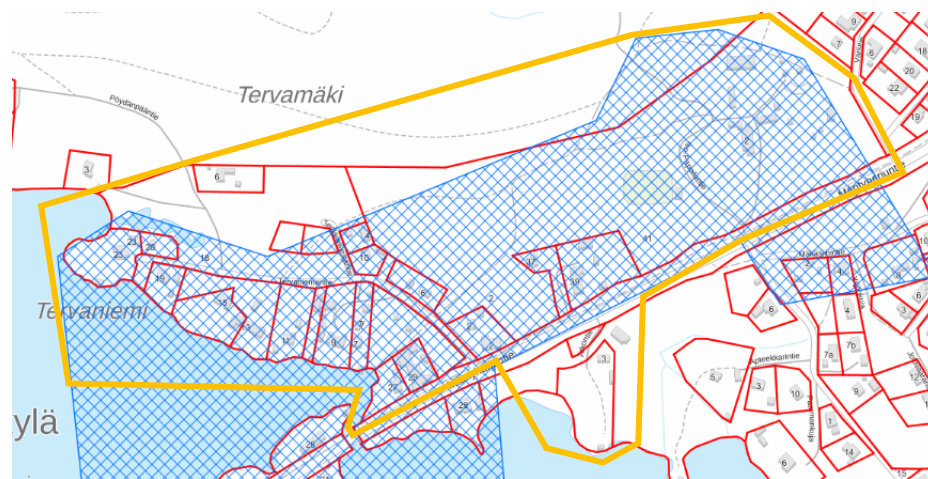
Ympäristöministeriö, RKY Menettelytapamuistio 2.4.2020.

Vanhan kirkonkyläalueen valtakunnallinen merkittävyys perustuu RKY-sivuston kohdekuvauksen mukaan alueen tiettyä aikaa kuvaaviin piirteisiin eli edustavuuteen ja rakennetun ympäristön ja **rantamaisemien** tilaan, jossa ilmenee hyvin alueen käytön historia ja jatkuvuus: ”Mäntyharjun vanha keskusta julkisine rakennuksineen on esimerkki vielä ennen sotia yleisestä kirkonkylän rakennustavasta. Vanha keskusta säästyi suurilta muutoksilta, kun pitäjän kaupallinen keskusta 1800-luvun lopulla kasvoi rautatien vaikutuspiiriin... Pyhäveden rannan puistomaisessa ympäristössä on mm. entinen apteekki eli Domanderin talo 1874 sekä postitalo vesimaiseman puolelle avautuvine kuisteineen ja vesirajassa olevine venevajoineen.”

Merkittävänä pidetään kirkonkylässä säilyneen vanhan **rakennuskannan** historiallista monimuotoisuutta ja arkkitehtonista edustavuutta: ”...alueella on säilynyt julkisten rakennusten lisäksi vanhaa asuinrakennuskantaa 1800-luvun lopulta ja 1900-luvun alusta.”

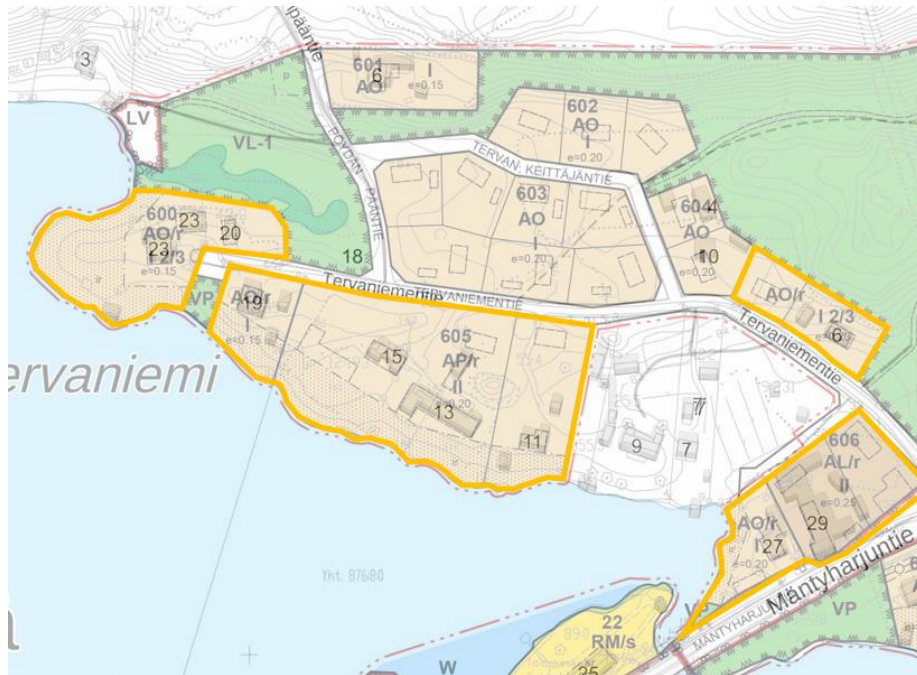
Valtakunnallisesti merkittäväksi luokitellun rakennetun kulttuuriympäristön aluerajauksen sisältä kaikki rakennukset yksistään eivät ole valtakunnallisesti arvokkaita eivätkä välttämättä omaa maakuntatasollakaan erityisiä historiallisia tai rakennustaiteellisia merkityksiä, mutta niillä voi olla iso rooli valtakunnallisen alueen kulttuurihistoriallisen edustavuuden tai miljööneen eheyden muodostumisessa. RKY-alueen kohdekuvauksen lopussa on tyypitelty Mäntyharjun kirkonkylän arvoluonnetta asiasanoin, joista on korostettu suunnittelualueelle jäävät tekijät: ”kellotapuli; kirkko; **koulu; kylä; museo;** muu hallintorakennus; **pappila;** seuratalo.” Kyseiset tekijät ovat keskeisiä valtakunnallisesti merkittävän rakennetun kulttuuriympäristön historiallisten ja kyläkuvaallisten arvojen kannalta. ”Kylä”-asiasanalla viitataan alueen ominaispiirteisiin, joista muodostuu **puurakentamisen aikakaudella syntynyt kylämäinen ilme.**

Suunnittelualueella sijaitsevista rakennuksista on Etelä-Savon kulttuuriperintötietokannan (ESKU) arvoluokituksen mukaan valtakunnallisesti arvokkaita Domanderin talo piharakennuksineen ja puistoineen, Kirkonkylän apteekki ja posti venevajoineen, Sairaala ja säästöpankki, Kirkonkylän kansakoulu ja Iso-Pappila. Maakunnallista merkittävyyttä on arvioitu olevan Metsälän talossa. Kulttuurihistoriallisesti arvokkaiksi on määritelty Tervaniemi ja Sirola.

Kuva: Suunnittelualueesta suurin osa on valtakunnallisesti merkittävää rakennettua kulttuuriympäristöä, joka on merkitty karttaan sinisenä ruutukuviona.

4 ASEMAKAAVA JA KULTTUURIYMPÄRISTÖN SUOJELU

Asemakaavallisen ohjauksen ajantasaisuus kulttuuriympäristön suojelun näkökulmasta:

Historiallisesti ja kyläkuvallisesti arvokkaimpia rakennuksia ei ole suojeltu. Kortteleita koskee vain suunnittelumääräys. Tonttien vanhimmat asuntorakennukset on otettu huomioon ohjeellisissa rakennusalarajauksissa, jotka noudattelevat talojen pohjamuotoa. Pyhäveden rannan puistomaisuuden säilyttämiseksi on rajoitettu rakentamista, rakennustyyppiä ja kokoa, rantavyöhykkeeksi osoitetulla alueella. Lisäksi on ohjattu pitämään rantavyöhykkeet puoliavoimina, ”taajamarantoina”.

Suosituks:

Rakennussuojelumerkinnöillä ja -määräyksillä varmistetaan niiden rakennettua ympäristöä muodostavien elementtien säilyminen, joihin valtakunnallisesti merkittävän rakennetun kulttuuriympäristön arvojen on todettu perustuvan Museoviraston *Mäntyhärjun vanha keskusta* -alueesta laatimassa kuvauksessa.

Näitä elementtejä ovat: Pyhäveden rannan puistomainen ympäristö, Domanderin talo ja vanha postitalo, tupa-aittariivi, navetta ja lampola-kellari, vaja, liiteri, venevaja, vanha rantasauna, uimakoppi-laituri; Sirolan talo; Tervaniemen talo, piharakennus ja vanha rantasauna; Tervaniemen pihapiiriin rajautuva talo (Tervaniementie 20); Metsälän talo; Entisen osuuskaupan vanhin osa.

Ohjeellisia rakennusalamerkintöjä on syytä käyttää myös niiden piharakennusten kohdalla, joihin ei kohdenneta suojelumääräyksiä, mikäli ne ovat arvokkaan miljööluonteeltaan tärkeitä. Uudisrakentamisen sijoittumista on syytä tarkastella tonttikohtaisesti vanhojen kokonaisuuksien säilymistä näkökulmasta. Ranta-alueella suositellaan harkittavaksi sitovaa aluesuojelumerkintää, jolla turvataan rantamaisemien säilyminen sekä sallittavien uudisrakennusten (sauna, venevaja, uimakoppi ja laiturit) rakentaminen alueen kulttuurihistorialliselle luonteelle sopivina; harkittavaksi alueen määrittelyä perinnerakentamisen alueeksi (mittakaava, rakennustapa, laiturimallit, ei terasseja rantasaunojen ympärille).

SIIRLAHTI–TERVANIEMI RAKENNUSKAAVAN MUUTOS JA LAAJENNUS 033 (lh. 1989):

AO/r Erillispientalojen korttelialue, jolla uudisrakennuksen tai olemassa olevaan rakennukseen tehtävien muutosten sopeutumiseen olemassa olevaan rakennuskantaan ja ympäristökuvaan on kiinnitettävä erityistä huomiota.

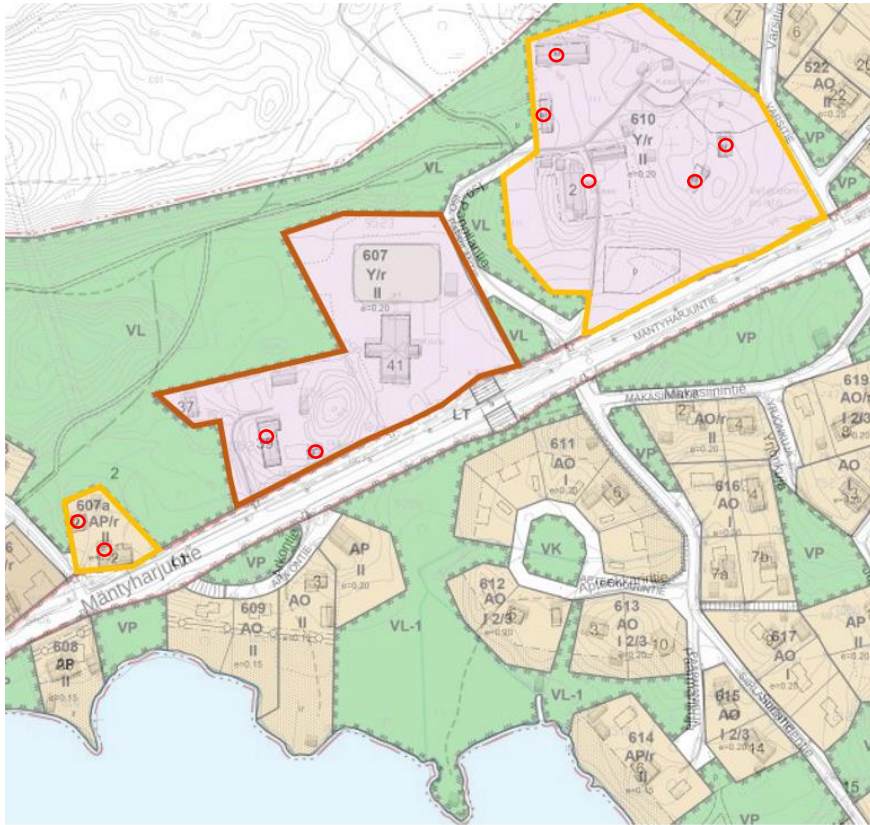
AP/r Asuinpientalojen korttelialue, jolla uudisrakennuksen tai olemassa olevaan rakennukseen tehtävien muutosten sopeutumiseen olemassa olevaan rakennuskantaan ja ympäristökuvaan on kiinnitettävä erityistä huomiota.

ir Istutettava rantavyöhyke, jolle saa rakentaa saunoja ja venevajoja, kuitenkin enintään 50 k-m² rakennuspaikkaa kohti. Rakentamattomat alueet on istutettava puutarhamaisiksi ja pidettävä hyvässä kunnossa.

Ohjeellinen rakennusala.

KIRKONKYLÄN RAKENNUSKAAVAN MUUTOS JA LAAJENNUS 031 (Kv. 1988):

AP/r Asuinpientalojen korttelialue, jolla uudisrakennuksen tai olemassa olevaan rakennukseen tehtävien muutosten sopeutumiseen olemassa olevaan rakennuskantaan ja ympäristökuvaan on kiinnitettävä erityistä huomiota.

SF Rakennustaiteellisesti arvokas tai kyläkuvan säilymisen kannalta tärkeä rakennus. Rakennusta ei saa purkaa ilman pakottavaa syytä. Rakennuksessa suoritettavien korjaus- ja muutostöiden tulee olla sellaisia, että rakennuksen rakennustaiteellisesti arvokas tai kyläkuvan kannalta merkittävä luonne säilyy.

MÄNTYHARJUNTIEN KAAVAMUUTOKSET 044 (ESA 1998):

Y/r Yleisten rakennusten korttelialue, jolla uudisrakennuksen tai olemassa olevaan rakennukseen tehtävien muutosten sopeutumiseen olemassa olevaan rakennuskantaan ja ympäristökuvaan on kiinnitettävä erityistä huomiota.

Ohjeellinen rakennusala.

Asemakaavallisen ohjauksen ajantasaisuus kulttuuriympäristön suojelun näkökulmasta:

Historiallisesti ja kyläkuvallisesti arvokkaita rakennuksia on suojeltu, mutta ei kaikkia. Tonttien vanhimmat asuntorakennukset sekä museoalueen alkuperäiset piharakennukset kellaria lukuun ottamatta on otettu huomioon ohjeellisissa rakennusalarajauksissa, jotka noudattelevat talojen pohjamuotoa.

Suosituksset:

Rakennussuojelumerkinnöillä ja -määräyksillä varmistetaan niiden rakennettua ympäristöä muodostavien elementtien säilyminen, joihin valtakunnallisesti merkittävän rakennetun kulttuuriympäristön arvojen on todettu perustuvan Museoviraston *Mäntyharjun vanha keskusta* -alueesta laatimassa kuvauksessa.

Näitä elementtejä ovat vanha kansakoulun maakellari, keittola/asuinrakennus, sairaalan tontin kivinen tukimuuri, Iso-Pappilan kellari väentuvan itäpuolella ja Arkontien makasiini sekä edelleen jo suojellut: Sairaala ja säästöpankki, vanha kansakoulu ja sen sivurakennus, Iso-pappilan päärakennus, väentupa, pariaitta, kellari, halkovaja-vaunuliiteri, kavinavetta ja riihi sekä museoalueelle siirretyt nuottakota ja paja.

Yleisten rakennusten korttelialueeksi (Y/r) osoitetulta alueelta on purettu uudempi koulurakennus. Sen ja vanhan koulutontin väliin jää metsäinen kumpare, joka toimii näkemäesteenä. Sen sijaan museona toimivan pappilan suuntaan koulutontilta on suora näköyhteys ja uudisrakentamista suunniteltaessa tulee arvioida tarkoin kulttuuriympäristövaikutukset.

Lähivirkistysalueelle (VL) merkitty ohjeellinen jalankulkuväylä on olemassa ja pohjaa ikivanhaan tilustiehen Iso-Pappilan ja pappilan torppariasutuksen välillä.

5 KIRKONKYLÄN VANHA KESKUSTA ENNEN JA NYT

Kylämaiseman historiaa ja maankäytöllistä jatkuvuutta koskeva selvitys perustuu suurelta osin historiallisten karttojen tarkasteluun, muun muassa paikkatietomenetelmiä hyödyntäen.

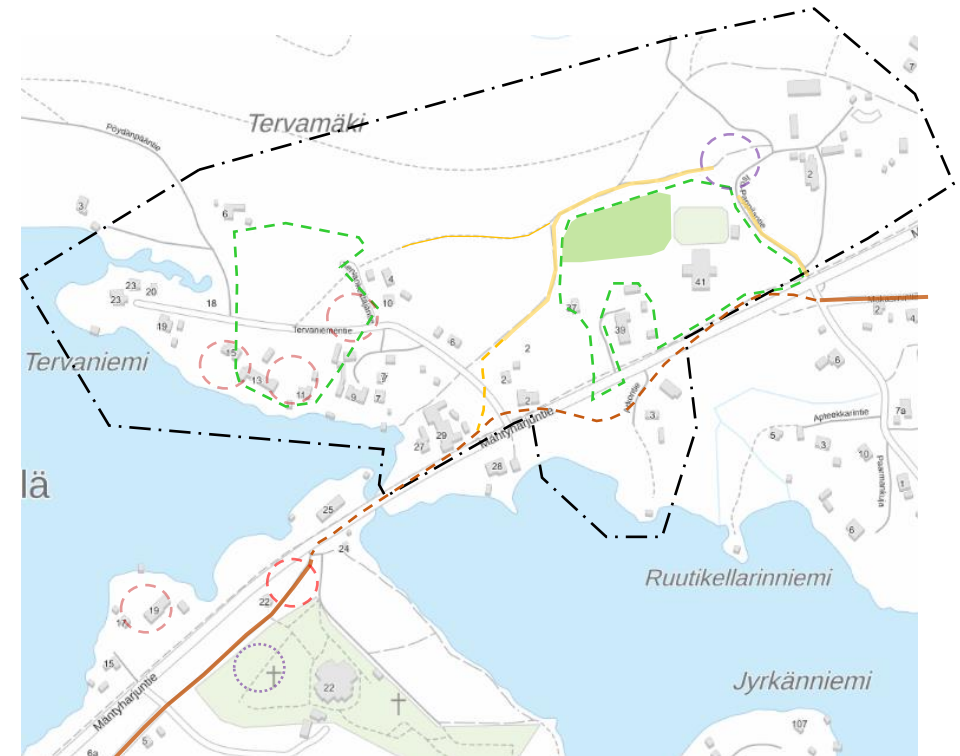
Kirkonkylä noin 1790

Kuva: Rekognosointikartta. Kirkonkylä kuului Venäjään. / Krigsarkivet, Finska rekognosceringsverket 1652–1821. Egentliga rekognosceringskartor. Mäntyharju. n. 1790-luku.

Mäntyharjun seurakunnan perustamisasiakirja laadittiin 1595. Siihen kuului alueita Savon, Hämeen ja Karjalan maakunnista. Kappeliseurakunnan kirkko oli rakennettu vesitse hyvin saavutettavalle paikalle Kyttälään, joka valittiin myös itsenäisen seurakunnan keskukseksi. Kirkkoherran virkatalo perustettiin Korholanmaalle vuoteen 1600 mennessä. Uusi kirkko valmistui 1686. Seuraavan vuosisadan lopussa kirkonkylässä oli kirkko ja pieni hautausmaa, kirkkoherran virkatalo eli Iso-Pappila ja pappilan maille perustettuja torppia sekä kaksi pitäjäntupaa, joista toisessa venäläiset pitivät tulliasemaa. Kirkkolahden rannoilla oli rovastin virkatalon torppia.

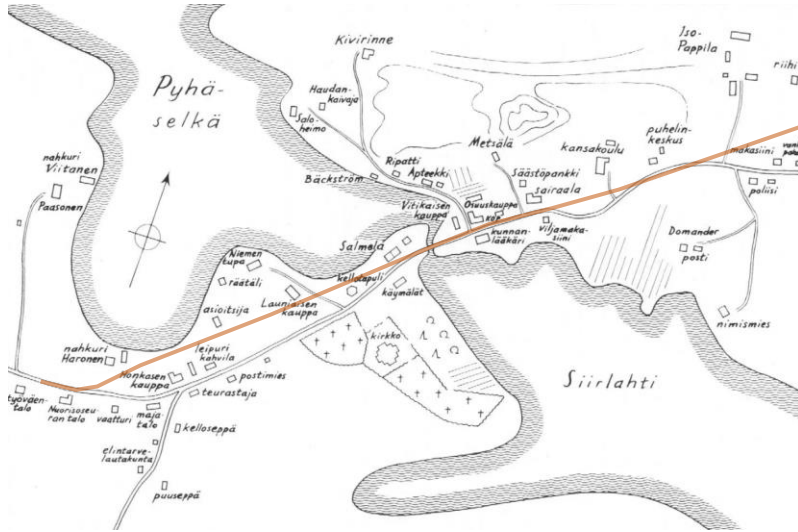
Vanhan kirkonkyläalueen valtakunnallinen merkittävyys perustuu RKY 2009 -sivuston kohdekuvausten mukaan alueen tiettyä aikaa kuvaaviin piirteisiin eli historialliseen edustavuuteen ja rakennetun ympäristön ja rantamaisemien tilaan, jossa ilmenee hyvin alueen käytön historia ja jatkuvuus.

Kuva: Nykytilannetta kuvaavaan karttaan on paikannettu rekognosointikartan tietoja asutuksesta, pelloista ja teistä 1800-luvun vaihteessa. / Taustakartta © MML

- Näillä kohdin sijainnut torppa, josta ei ole jäljellä rakennuksia.
- Tällä kohdin sijainnut pappila, joka korvautui uudella pappilalla 1812.
- Tällä kohtaa sijainnut Mäntyharjun kaksi aikaisempaa kirkkoa.
- Näillä kohdin sijaitsivat pitäjäntuvat, joista toisessa oli venäläinen tulliasema.
- Niittynä säilynyt vanha peltolohko.
- Vanha umpeutunut pelto, puoliavointa sekametsää
- Tien vanha linjaus.
- Tien vanhaa säilynyttä linjausta.
- Pappilan tilustien kävelyreittinä säilynyttä linjausta.

Kirkonkylä 1920

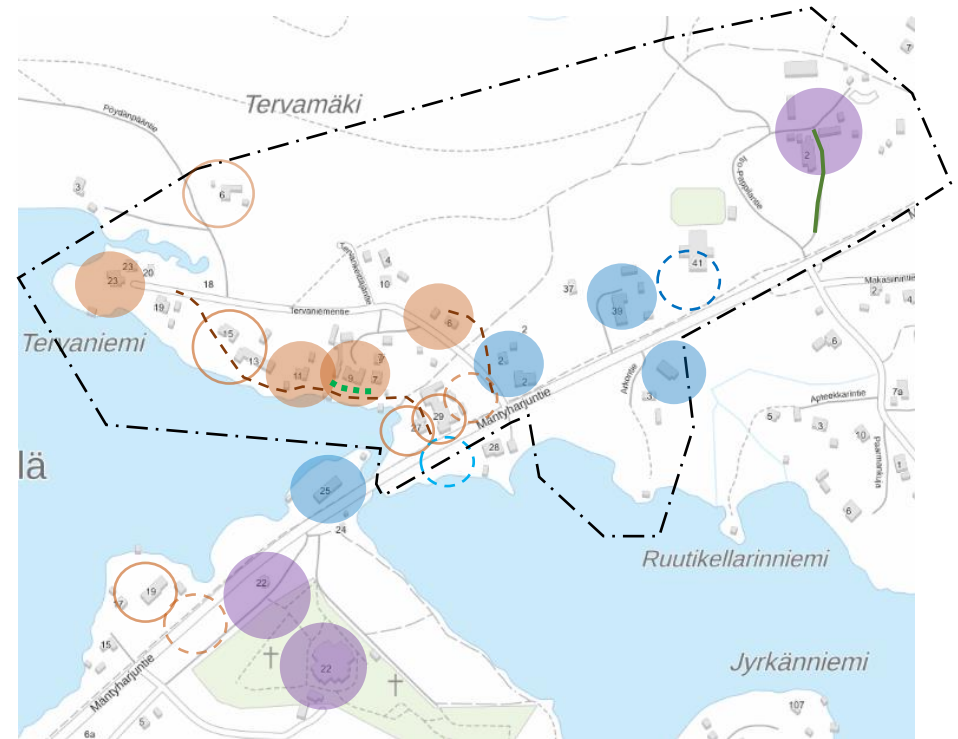

Kuva: Kartan on piirtänyt Pentti Papunen Mauno Karjalaisen muistiinpanoihin perustuen. / Lähde: Favorin 1983: Mäntyharjun historia II. / Piirrookseen lisätty värillä nykyinen tien linjaus 1960-luvulta.

Mäntyharju lakkasi olemasta rajaseutua, kun se 1812 siirtyi kokonaisuudessaan muun Vanhan Suomen mukana Venäjän alaisuuteen. Pikkuhiljaa 1800-luvun kuluessa kauppa ja palvelut keskittyivät kirkolle ja entisen Ruotsin puoleisen osan keskus Toivolassa menetti asemaansa.²

Seurakunta rakennutti uuden kirkon ja pappilat 1820-luvulla. Vanhan kirkon hirsistä rakennettiin vierekkäin pitäjántuvat Savon ja Karjalan puolen kylille, myöhemmin ne yhdistettiin kunnantuvaksi. Kirkolle rakennettiin toinen pitäjänmakasiini 1863, ja kymmenen vuotta myöhemmin sitä vastapäätä nousi kunnan ensimmäinen kansakoulutalo. Tieyhteyksien kohentuessa kirkonkylään perustettiin kauppapuoteja, ensimmäiset 1860-luvulla.³ Osuuskauppa avasi ovensa 1908 Salmelan sillan lähellä.⁴ Apteekki aloitti 1874, oma talo valmistui 1880-luvulla ja hieman myöhemmin viereen toinen, jossa toimi myös postitoimisto ja kirjakauppa. Ensimmäisinä rahalaitoksina aloittivat säästöpankki 1879 ja Kansallis-Osake-Pankki 1919.⁵ Säästöpankin konttori sijaitsi välillä 1880-luvulla rakennetussa nimismiehen talossa ja vuodesta 1911/16 samaan pihapiiriin rakennetussa omassa rakennuksessa. Nimismiehen talo otettiin kunnansairaalan käyttöön 1920-luvulla. Yksityistaloja rakennettiin 1800-luvun lopussa ja 1900-luvun ensimmäisen vuosikymmenen aikana pappilan maille Kirkkolahden pohjoisrannalle.

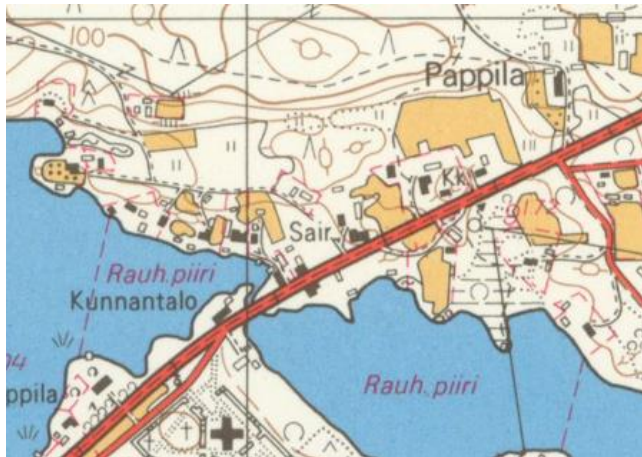
Mäntyharjun vanha keskusta julkisine rakennuksineen on esimerkki vielä ennen sotia yleisestä kirkonkylien rakennustavasta. RKY 2009.

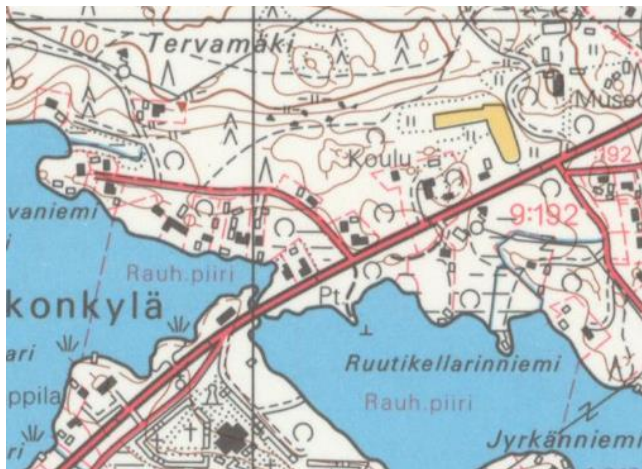
Kuva: Nykytilannetta kuvaavaan karttaan on paikannettu **1920-luvun tilanteesta** säilynyttä rakennuskantaa. / Taustakartta © MML

- Jäljellä 1800-luvulla rakennettuja seurakunnan rakennuksia:
kirkko, tapuli ja pappila
 - Jäljellä hallintoon ja palveluihin liittyviä rakennuksia 1800-luvulta:
pitäjätupa/kunnantupa, kansakoulu ja makasiini, nimismiehentalo/sairaala.
Tällä kohdin sijainnut puhelinkeskus kunnanlääkärin talo.
 - Jäljellä asuin- tai liiketoiminnassa olleita puutaloja ajanjaksolta 1870–1920.
 - Rakennuspaikka nykyistä rakennuskantaa vanhempi.
 - Paikalta purettu rakennukset eikä uutta tehty tilalle.
- Hävinnyt kylätie.
— Iso-Pappilaan vievä tilustie.

Pitäjän liikenneverkon täydentyminen rautatiellä tapahtui 1889 avatun Savon radan myötä. Mäntyharjun asema sijoittui 3 km päähän kirkonkylästä. Paremmat liikenteelliset yhteydet omaava asemakylä ylitti jo 1930-luvun alussa kirkonkylän asukasluvussa, samalla tapahtui kaupan ja julkisten palvelujen keskittymistä aseman tuntumaan. Sotien jälkeen Asemankylästä tuli virallisesti kunnan uusi keskusta, ja myös kunnan hallinto muutti kirkonkylästä Asemankylälle uuteen 1966 valmistuneeseen kunnantaloon.

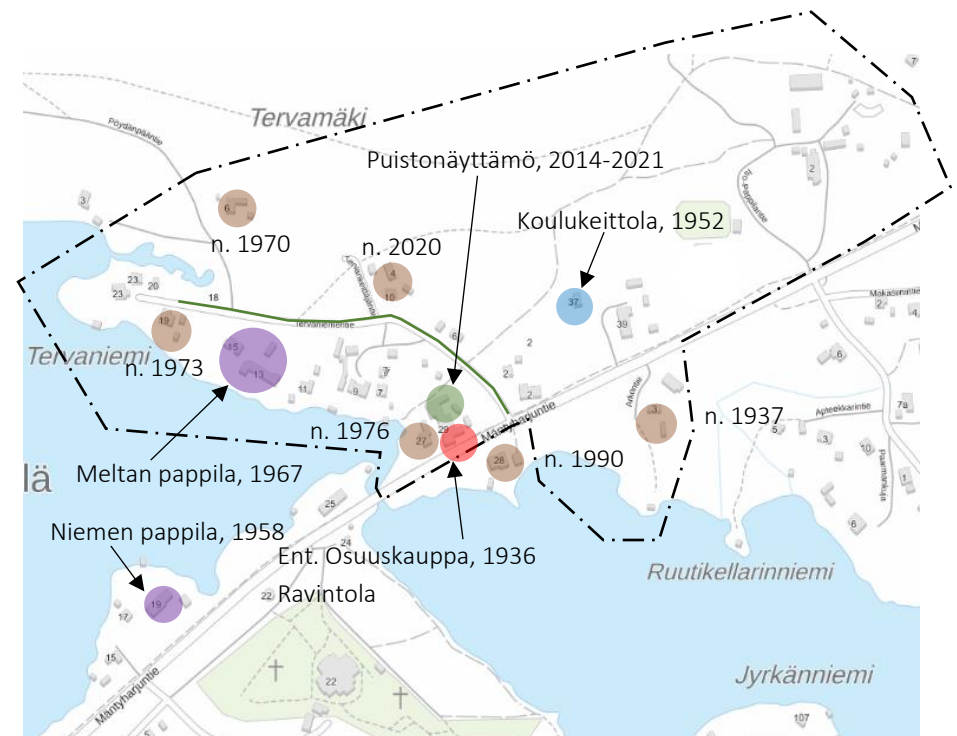
Salmelan silta uusittiin 1963, samalla kun tieyhteys kirkonkylältä rautatien yli Kieppiin perusparannettiin. Kirkonkylän kohdalla uusi tie tehtiin aikaisemman mutkia suoristaen. Peruskartta **1969**.

1980-luvulle tultaessa Tervaniementien ympäristössä olleet pellot ja niityt olivat metsittyneet. Iso-Pappilan länsipuolella oli vielä niittymaita. Peruskartta **1986**.

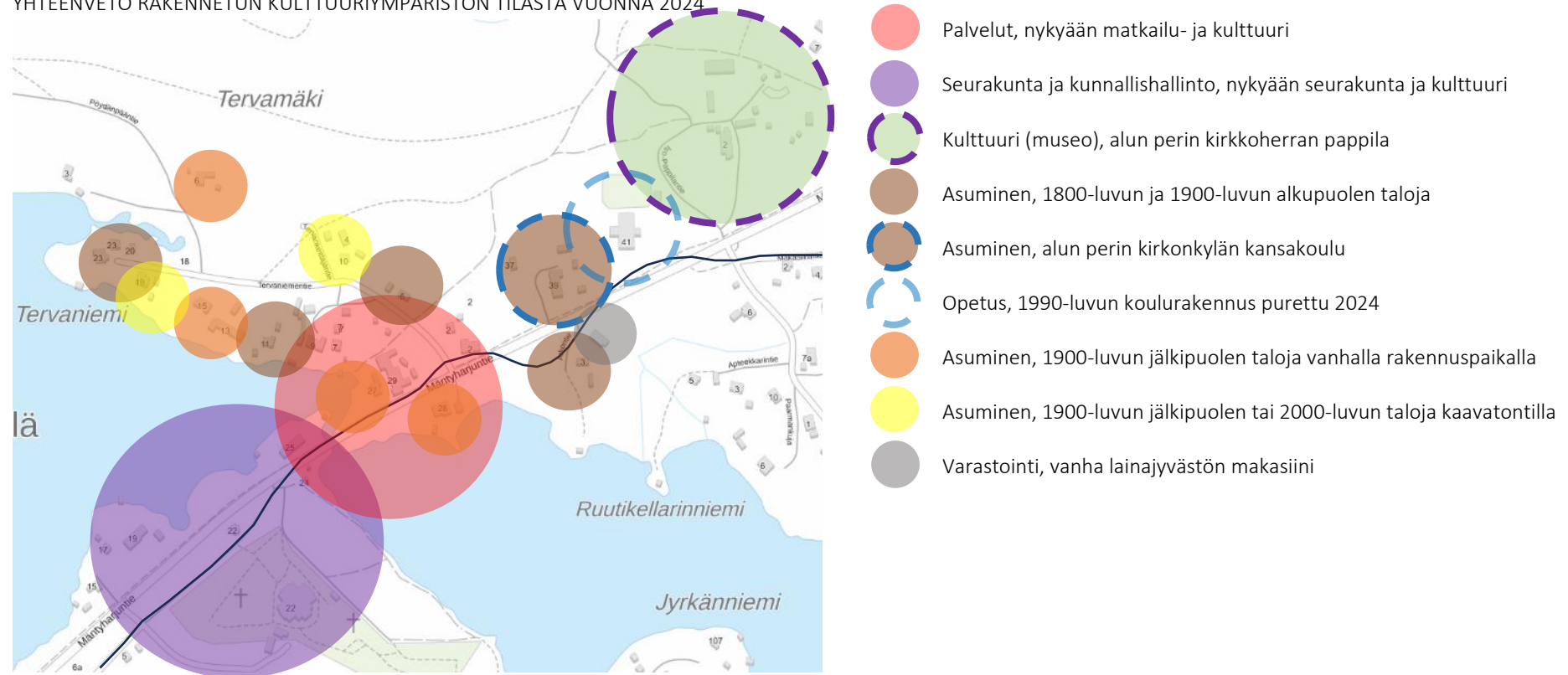

Kirkonkylän palvelurakenne on muuttunut. Kunnantalon, sairaalan ja koulun sekä pappiloiden ja kauppojen tilalla on mm. kulttuuri- ja matkailualan toimijoita, kuten museo, taidekeskus, ravintola ja majatalo. Vanhassa koulussa toimi perhekoti vuoteen 2021. Maastokartta © MML (2024)

Kuva: Nykytilannetta kuvaavaan karttaan on paikannettu vuoden **1920** jälkeen tehdyt rakennukset, joista suurin osa on asuinrakennuksia. / Taustakartta © MML

YHTEEENVETO RAKENNETUN KULTTUURIYMPÄRISTÖN TILASTA VUONNA 2024

Taustakartta © MML 2024/ Merkinnet, Selvitystyö Ahola

KIRKONKYLÄ – PAPPILAN VIRKATALO

VESIREITTI – KUNNANTUPA KIRKKORANNASSA

TIE – LIIKE-ELÄMÄ

6 KOHDEALUE

6.1 OSA-ALUEET JA INVENTOINTIKOhteet

Rakennusinventointi kattoi koko suunnittelualueen ja se tehtiin sovitun työsuunnitelman mukaisesti. Aikaisemmin inventoitujen kohteiden tietoja ajantasaistettiin, lisäksi kohdekuvauksia täydennettiin kiinteistön piharakennusten osalta. Rakennukset valokuvattiin. Inventointitarvetta nähtiin Meltan pappilan pien- ja rivitalokokonaisuudessa. Kohdeinventoinnin ulkopuolelle jäivät yksittäiset 1900-luvun jälkipuolella ja tämän vuosituhannen puolella tehdyt pientalot. Nekin esitellään osa-aluekuvauksissa (rakennusten iät ja rakennustapa). Kirkonkylän viimeksi kouluna toiminut 1990-luvun rakennus oli purettu.

Lähtötilanne rakennusinventoinnin osalta: [käytetty Etelä-Savon inventointitietokantaan, ESKUun, syötettyjä kohdenimiä.]

Domanderin talo

Iso-Pappila

Kirkonkylän apteekki ja posti

Kirkonkylän kansakoulu

Metsälä

Osuuskauppa, kirkonkylä

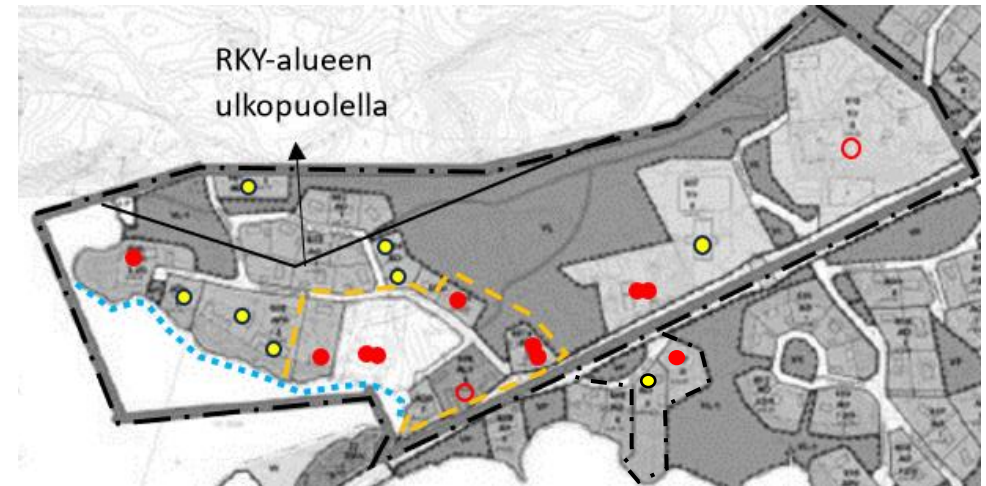
Sairaala ja Säästöpankki

Sirola

Tervaniemi

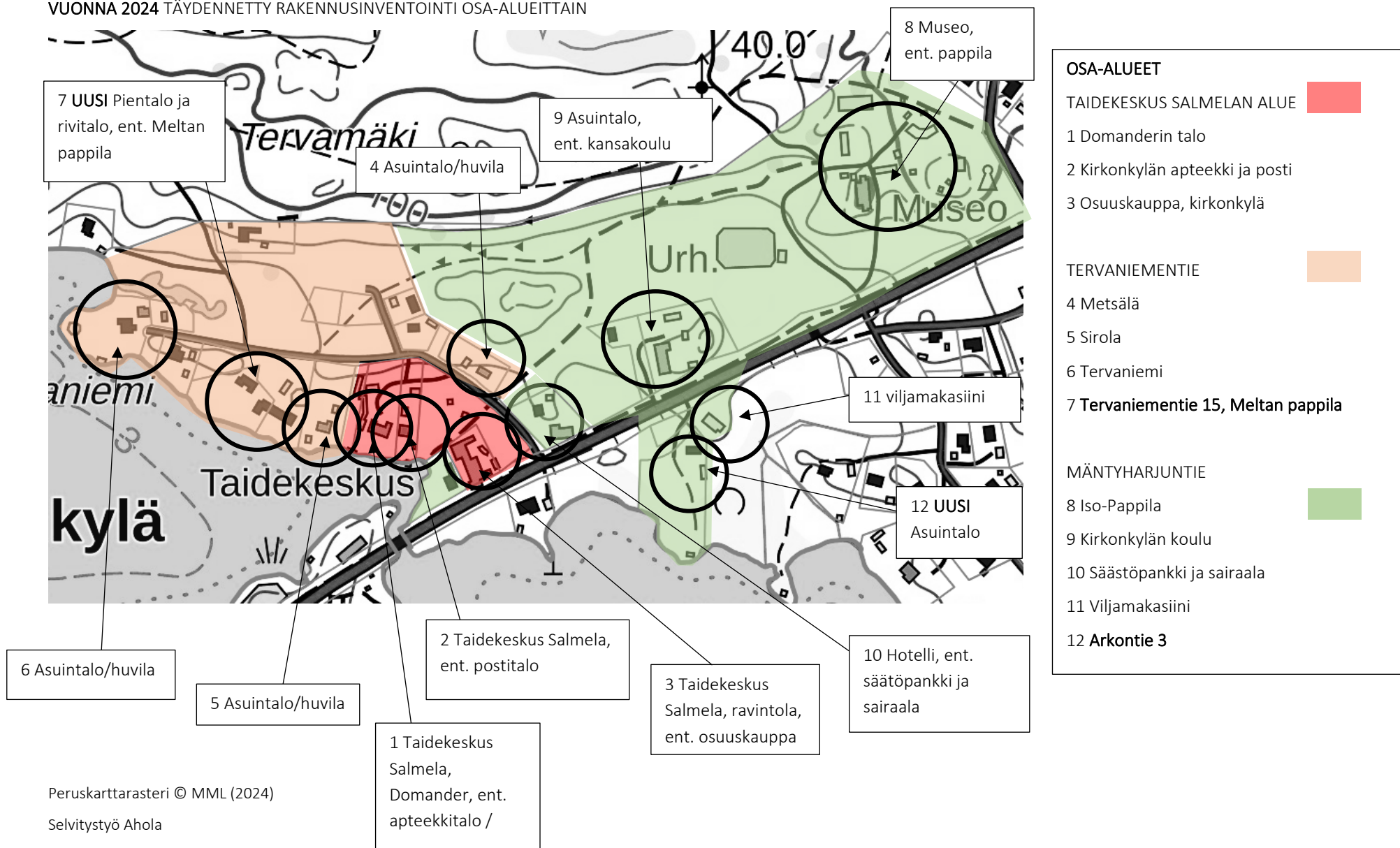
Viljamakasiini

ALUSTAVA TYÖSUUNNITELMA

- Päivitettävä/täydennettävä vanha rakennusinventointi
- Ei päivitystarvetta
- Tarkistettava rakennusinventoinnin tarve
- Miljöö tarkastelu
- Ranta-alueiden inventointi, vanhat rantarakennukset

VUONNA 2024 TÄYDENNETTY RAKENNUSINVENTOINTI OSA-ALUEITTAIN

6.2 TAIDEKESKUS SALMELAN ALUE

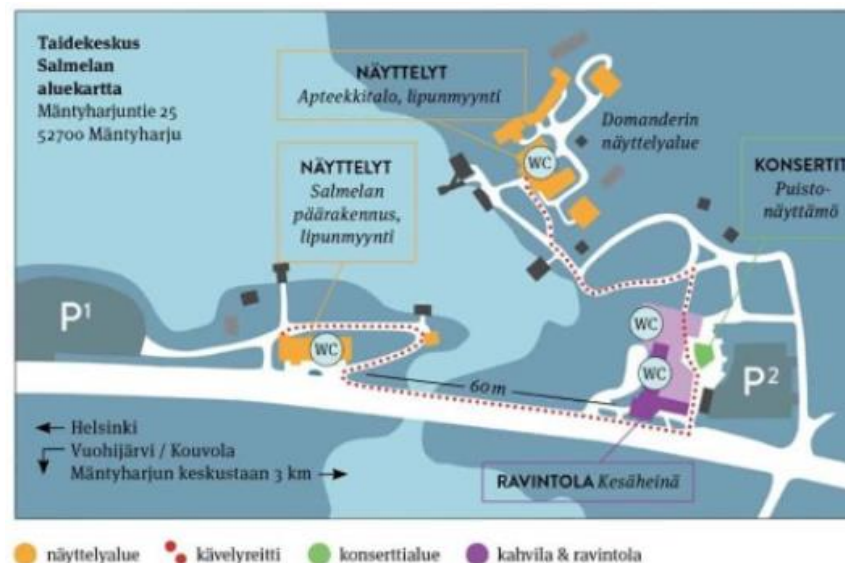
Mäntyharjun kunta myi entisen kunnantuvan ja tontin Taidekeskus Salmela -hankkeelle joulukuussa 1989 ja jo seuraavana keväänä taidekeskuksessa järjestettiin ensimmäinen näyttely. Tästä alkoi Salmelan rakentuminen kuvataidefestivaaliksi, joka käsittää näyttelyiden lisäksi konsertteja, residenssitoimintaa Mäntyharjussa ja Viipurissa sekä kuvataide- ja laulukilpailut. Salmela on identifioitunut modernin taiteen esittelypaikaksi.

Maisemapuisto yhdistää Salmelan näyttelytiloja. Puistokokonaisuus avattiin vuonna 2002 ja siihen kuuluu Salmelan päärakennuksen yhteydessä oleva veistospuisto ja vastarannalla Ravintola Kesäheinä (ent. osuuskauppa), apteekkari Domanderin talo ja entinen postitalo. Kesäksi 2003 puistoon rakennettiin lampi, ja vuosina 2003–04 valmistui lammen lähelle historiallisia arkkitehtityylejä edustavat huvimajat: empire (arkkitehti C. L. Engel), 1920-luvun klassismi (arkkitehti Aino Marsion[-Aalto]) ja romanttinen jugend (arkkitehti Wivi Lönn).

Kesällä 2005 näyttelytilat laajenivat kulttuurihistoriallisesti arvokkaalle Domanderin alueelle, kun Mäntyharjun vanha postitalo ja apteekki avattiin kunnostettuina näyttelytoiminnalle. Vuonna 2006 näyttelytilat kasvoivat käsittämään myös Domanderin pihapiirin vanhan palvelijan asunnon sekä piha-aitat. Kesäksi 2007 kunnostettiin navettarakennuksesta näyttelykäyttöön kaksi tilaa.

Vuonna 2014 ravintola Kesäheinän yhteyteen valmistui arkkitehti Riitta Vesalan (Arkkitehtitoimisto Arkviiri Oy) suunnittelema Puistonäyttämö. Vuonna 2021 otettiin käyttöön Puistonäyttämön laajennusosa, jonka myötä näyttämön istumapaikkojen määrä nousi 1300:een. Puistolampi on nyttemmin täytetty, ja sen kohdille on rakenteilla puinen tapahtumapaviljonki kesäksi 2025.

Taidekeskus Salmelan toiminta on antanut uuden suunnan sivukyläksi taantuneen Mäntyharjun kirkonkylän kehitykselle. Samalla alueen kulttuurihistoriallisesti arvokkaille puutaloille on löytynyt uutta käyttöä. Suojeltu miljö ja sen arvokas puuarkkitehtuuri on osattu hyödyntää taidekeskustoiminnassa. Toiminnan laajentuminen tuo uusia haasteita miljöön arvojen huomioon ottamiselle.

Kuva: Salmelan aluekartta 2024. Taidekeskus Salmelan päärakennus ja veistospuisto jäävät asemakaavan suunnittelualueen ulkopuolelle.

Kuva: Taidekeskus Salmelan päärakennus ja veistospuisto ovat etualalla ja Domanderin näyttelyalue näkyy taaempana. Kuva otettu paikoitusalueelta, joka on tehty täyttömäälle entisen kirkkorannan kohdalle.

Kuva: Apteekkari A. F. Domanderin rakennuttama asuintalo, jossa harjoitti apteekin lisäksi muutakin liiketoimintaa. Vuonna 2003 rakennus kunnostettiin taidenäyttelytiloiksi.

Kuva: Puistoalue vaihtuu pehmeästi Domanderin talon pihapiiriksi. Huvimajan takana näkyvän talon apteekkari rakennutti vuoden 1900 paikkeilla apteekin ja postin uusiksi tiloiksi. Vuodesta 1902 apteekkarina toimi edellisen poika Ernst Domander.

Kuva: Domanderin alueella pihapiirien hoitotapa on harmoniassa vanhan rakennuskannan kanssa. Apteekki-postitalo on kunnostettu 2003.

Kuva: Maisemanpuiston alue kesällä 2024. Huvimajat nimettynä alkuperäisen suunnitelman tehneen arkkitehdin mukaan: Marsio-Aalto ja Engel, taustalla puiden välistä näkyy Metsälän vanha asuinrakennus.

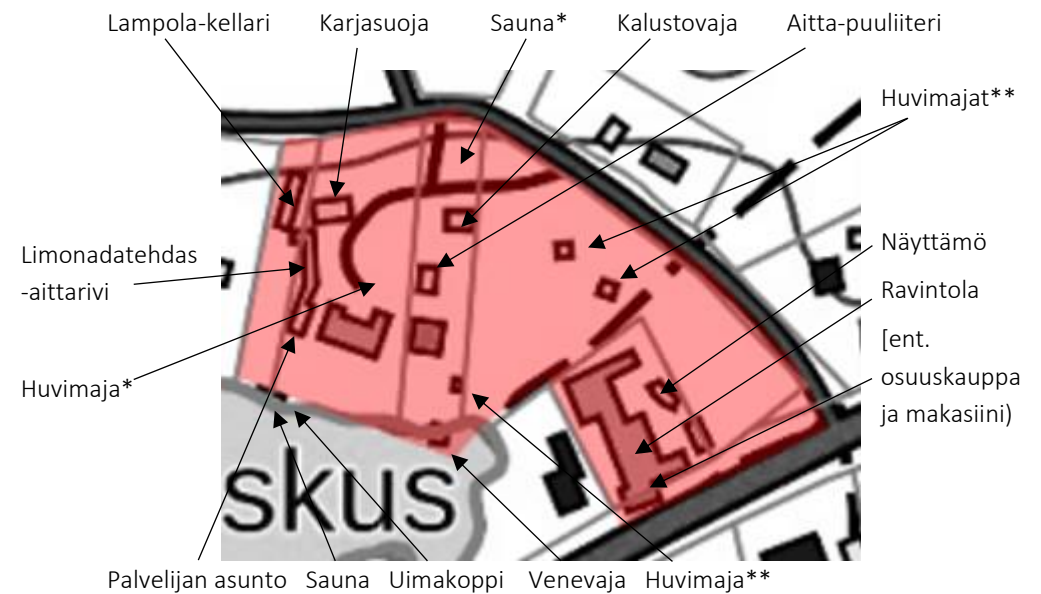
Kuva: Rannassa on pätkä vanhaa rantatietä ja sen varrella laiturit, uimakoppi ja sauna. Vanhoihin rakennuksiin on tehty ylläpitokorjauksia.

Kuva: Vanha kunnostettu leikkimökki Domanderin talon puutarhassa. Takana näkyy Sirolan huvila.

Kuva: Kahden veneen hirsikehikorakenteinen lautaseinäinen venevaja. Rakenteet pitkälti uusittu, mutta vanhaan malliin.

* = vanha muualta siirretty rakennus ** = vanhan mallin mukaan rakennettu

Kuva: Kaksihuoneinen palvelijan asunto ja siihen kiinteästi liittyvä hirsirakennus, jossa oli Domanderin limonaditehdas. Sen perässä hirsiaittoja ja varastoja.

Kuva: Rakennusten välissä näkyy lampolan, kellarin ja vajoja käsittänyt rakennus. Etualalla on entinen karjasuoja (parin lehmän navetta, betonilattia).

Kuva: Huoneen ja saunan käsittävä mökki on siirretty äskettäin Kesäheinän vierestä nykyiselle paikalleen ja uusittu katto. Alun perin sijainnut metsässä työväentalon lähellä.

Kuva: Entisen apteekkitalon takapihalla on hirsiaitta ja sen jatkeena puuliiteri. Domanderin talon takapihan nikkarityylinen huvimaja on siirretty paikalleen Mäntyharjun rautatieaseman pihalta. Siirto ja kunnostus on tehty taidekeskuksen toimesta.

Kuva: Vanhaa Tervaniemeen johtanutta rantaväylää on säilytetty puistokäytävänä Domanderin alueella.

Kuva: Vanha mustavalkokuva rannasta. Rannassa kulkee Tervaniemeen vievä tie. /Mäntyharjun museon kuvakokoelma, Mäntyharjun kunta.

Kuva: Etualalla 1936 valmistunut Mäntyharjun osuuskaupan rakennuttama liiketalo ja takana vanha hirsirunkoinen asuin- ja liikerakennus, jossa kauppaa on pitänyt mm. Vitikainen ja Manninen. / Kuvaaja Mauno Vihermaa 1973. Mäntyharjun museon kuvakokoelma, Mäntyharjun kunta.

Kuva: Mäntyharjun Osuuskaupan kirkonkylän myymälä sulki ovensa 1971. Kauppatalo peruskorjattiin ja laajennettiin ravintola Kesäheinäksi 2001–02. Vanhaan osaan on uusittu ikkunat uudella karmijaolla.

Kuva: Entinen osuuskauppatalo on laajentunut Taidekeskus Salmelassa järjestettävien konserttien keskuspaikaksi. Ravintola Kesäheinä ja Puistonäyttämö kuvattuna entisen sairaalan pihalta. Hiekkapintaista pysäköintialuetta on Tervaniementien molemmin puolin.

Kuva: Maa-ainesten varastointi aumaamalla on Tervaniementien maisemakuvaa heikentävä tekijä. Puistonäyttämön ja apteekki-postitalon välinen puistoalue uudistuu kesäksi 2025, kun telttakatoksen tilalle valmistuu tapahtumapaviljonki.

Kuva: Mäntyharjuntie on leveähkö ja entinen osuuskauppatalo on jäänyt korotetun tienpinnan alapuolelle.

Kuva: Vuonna 2014 Ravintolan Kesäheinän yhteyteen valmistui esiintymislava, ja sen laajennusosa otettiin käyttöön 2021.

6.3 Tervaniementie

- 4 Metsälä
- 5 Sirola
- 6 Tervaniemi
- 7 Tervaniementie 15, Meltan pappila

Tervaniemeen vievä rantatie korvattiin 1950-luvulla nykyisellä pienten peltomaiden läpi rakennetulla kylätiellä. Alue on kuulunut Iso-Pappilaan, ja asukkaita on ollut myös kirkon piiristä, kuten lukkari ja rovastin leski 1800-luvulla ja kappalainen sekä seurakunnan muuta henkilökuntaa 1960-luvulla rakennetussa Meltan pappilan rakennuksissa. Tervaniemen alueella on useita rakennushistoriallisesti arvokkaita asuintaloja, joista osa-alueella Metsälä, Sirola ja Tervaniemi. Näistä Tervaniemi on myös piharakennusten osalta edustava. Metsälässä on vanha piharakennus, mutta talon alapuolinen puutarhapiha on jäänyt Tervaniementien alle. Sirolassa piharakennukset ovat selvästi huvilaa nuorempia. Meltan pappilan tyyliltään pelkistetyt ja geometriset asuintalot edustavat 1960-luvun suunnittelua. Osa-alueella on myös kaksi 1970-luvulla rakennettua omakotitaloa, joissa tasakatto on myöhemmin korvattu harja- tai aumakatolla. Viiden vuoden sisään on rakennettu kaksi pientaloa asemakaavan mukaisille tonteille Tervankeittäjäntielle.

Tervaniementien välittömässä läheisyydessä on entisille pelto- ja niittymaille kasvanutta aukkoista lehtipuuvaltaista sekametsää, paikoitellen näkyy kuusi- ja mäntypuuryhmiä.

Kuva: Peltokivistä ladottua kiviaitaa lähellä Tervaniementien ja Pöydänpääntien risteystä.

Kuva: Metsälän talo (4) kuvattuna Domanderin talon takapihalta viedältä tieltä. Oikealla näkyy maa-aineksista muotoiltuja kumpareita.

Kuva: Puoliavointa metsittynyttä niittyä Sirolan talon ja Tervaniementien välissä.

Kuva: Pöydänpääntie on osa ulkoilureittiä. Tien oikealla puolella on metsittynyttä peltoa.

Kuva: Metsälän (4) talo ja aitta-saunarakennus korkeiden mäntypuiden juurella.

Kuvat: Metsälä. Talossa on laastilla vahvistettu luonnonkivijalka. Ikkunat ovat vanhat sisään-ulosaukeavat. Ulkoverhous ja kuisti tehtiin 50-luvun alussa.

Kuvat: Tervankeittäjäntien kaavatonteille rakennetut asuinrakennukset ovat puuverhoiltuja yhden perheen taloja.

Kuva: Sirolassa (5) on jyrkkäharjainen, lohkopintaisille harkkokiville perustettu hirsitalo, jonka yläkerta on lautarakenteinen. Ikkunat vanhat sisään-ulosaukeavat. Tervaniementien puoleisessa fasadissa on vinkkeli ja sisäänvedetty kuisti.

Kuva: Päätyovellinen sauna, pelkkahirttä. **Kuva:** Uusittu ulkorakennus.

Kuva: Tervaniemen (6) asuinrakennuksen rakennutti opettaja Sofia Berner (myös. Saloheimo) 1900-luvun vaihteessa. Päädyn kuistin tilalle tehtiin 60-luvulla tiiliverhoiltu lisäsiipi.

Kuva: Tervaniemen asuinrakennus 1910-luvulla, ennen vinkkelin rakentamista. Päädyssä näkyy pulpettikattoinen umpikuisti. /

Kuva: Piharakennus.

Kuva: Alkuperäinen hirsi-lautarunkoinen sauna.

Kuva:
Tervaniemestä omaksi kiinteistöksi erotettu pieni lautavuorattu hirsitalo, joka oli rakennettu palvelusväen asunnoksi.

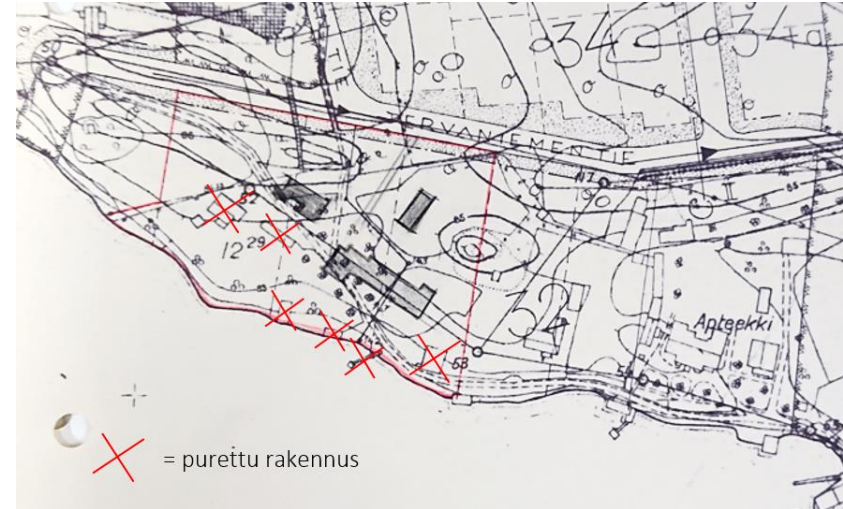
Kuva: Tervaniementie 19: Omakotitalo, myönnetty rakennuslupa 1973. Tehty kattomuodon muutos tasakatosta aumakatoksi 1990-luvulla.

Kuva: Mäntyharjun seurakunnan rakennuttama **Meltan pappila** (7) käsittää kappalaisen asuntona olleen omakotitalon ja viiden huoneiston rivitalon seurakunnan työntekijöille.

Kuva: Meltan pappilalle myönnettiin rakennuslupa 1967. Suunnittelijana oli helsinkiläinen Arkkitehtitoimisto Leo Tenhunen. Talojen pystyrunko on kevytbetonia ja puuta, rakennustapana puolieleменти.

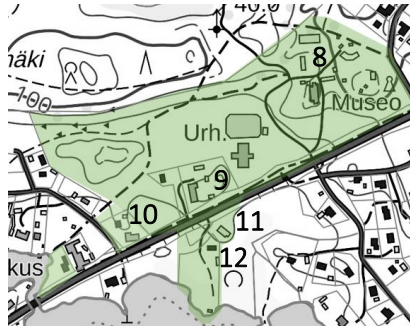

Kuva: Meltan pappilan asuintalon ja rivitalon tieltä purettiin yksi vanha asuinrakennus ulkorakennuksineen sekä erinäisiä rantarakennuksia rantatien varrelta. / Mäntyharjun pohjakartta 1948.

Kuva: Painanteessa, Pöydänpääntien varrella, on Tervalahden lähde.

6.4 MÄNTYHARJUNTIE

- 8 Iso-Pappila
- 9 Kirkonkylän koulu
- 10 Säästöpankki ja sairaala
- 11 Viljamakasiini
- 12 Arkontie 3

Vanhin kärryillä kuljettava kylätie on johtanut kirkolle eli Kytälän kylälle Kiepinsalmen suunnalta ja päättynyt Paasolan kylän rajoille. Maantien kirkolta Miekansalmen kautta suurelle Savontielle tehtiin 1840-luvun jälkipuoliskolla ja seuraavalla vuosikymmenellä valmistui maantie kirkolta Virransalmen kautta littiin. Näihin kulkuyhteyksiin pohjatuvan Mäntyharjuntien ympärillä on säilynyt useita paikallis- ja rakennushistoriallisesti arvokkaita pihapiirejä vanhoine rakennuksineen. Museo- ja kesäteatterialueena toimiva Iso-Pappila hahmottuu eheänä rakennettuna kokonaisuutena mäellä maantien pohjoispuolella. Virkatalon lähiympäristö on pidetty avoimena. Lähempänä tietä on säilynyt pitäjän vanhin kansakoulutalo, jossa toimi pitkään yksityinen perhekoti. Sen pihapiirin alkuperäisiin rakennuksiin lukeutuu hirsirunkoinen lautavuorattu talo ja kivikellari sekä hieman uudempi ulkorakennusrivi ja nykyään eri kiinteistöön kuuluva koulun keittola-asuinrakennus. Vuonna 1990 avattu koulutalo purettiin vanhan koulun koillispuolelta 2024. Maaseutuhotelli Villa-Aurora toimii kahdessa perinteikkäänä säilyneessä puurakennuksessa Mäntyharjutien ja Tervaniementien risteyksessä. Pihapiirissä ei ole vanhoja ulkorakennuksia, vain yksi pieni lautarakenteinen piharakennus. Taaempaan kulkevan polun varrella on maakellari. Toisella puolen tietä, Arkontieellä, on toinen kirkonkylän keskustan kahdesta pitäjänmakasiinista. Vanhan tielinjauksen puolelta kuljetaan myös autioksi jääneen pientalon pihaan, jossa pihapiiristä on jäljellä vanha rantasauna, kellari ja ulkorakennus. Rantapelto on metsittynyt. Sillankorvassa olleen vanhan kauppatalon tontilla on matala keltatiilinen omakotitalo.

Kuva: Iso-Pappilan (8) eli nykyisen museon päärakennus, sen vasemmalla puolella väentupa ja oikealla ensin kellari ja sen alapuolella ”morsiusaitta”.

Kuva: Pappilan tilustien kävelyreittinä säilynyttä linjausta. Etualalla näkyvä huvimaja on pystytetty Taidekeskus Salmelan huvimajakilpailun tuotoksena.

Kuva: Kävelyreittinä pidetty tilustie kiertää vanhaan pellon, joka on toiminut 1990-luvulla rakennetun koulun nurmikenttänä.

Kuva: Koulutalo on Mäntyharjun kunnan ensimmäinen kansakoulu, joka on myös maakunnan ensimmäisiä kansakouluja.

Kuva: Entinen kirkonkylän **kansakoulu** (9) valmistui vuonna 1873 pappilan kotipeltejen yhteyteen, mäenkumpareelle.

Kuva: Koulutalon kanssa samassa pihapiirissä on pienehkö harjakattoinen, lautavuorattu hirsitalo, joka saattaa olla rakennettu koulun käsityöluokaksi kohta koulutalon valmistumisen jälkeen, 1874 - 1875.

Kuva: Kivikellari entisen kansakoulun pihapiirissä.

Kuva: Koulun ulkorakennus.

Kuva: Nimismiehen rakennuttama talo 1880-luvulta otettiin **kunnansairaalan** (10) käyttöön 1921, ensin vain muutama huone, sitten 1925 lähes koko rakennus. Sitä ennen talossa oli toiminut mm. säästöpankin konttori. Sairaala siirtyi uudisrakennukseen Asemalle 1968.

Kuva: Mäntyharjun **säästöpankki** erotettiin kunnasta itsenäiseksi rahalaitokseksi 1897, ja ensimmäinen oma rakennus valmistui pankille 1910-luvulla sairaalarakennuksen viereen.

Kuva vasemmalla: Kirkonkylän kansakoulun vieressä on säilynyt jälleenrakennuskauden pelkistettyä tyyliä edustava puutalo vuodelta 1952. Talossa oli alun perin vahtimestarin asunto ja koulukeittola.

Kuva: Viljamakasiini (11). Kooltaan samankokoiset ja hirsirungoltaan vuoratut ja punaiseksi maalatut pitäjänmakasiinit sijaitsevat noin puolen kilometrin etäisyydellä toisistaan. Makasiinintien viljavarasto on yksittäisrakennus, mutta Arkontien viljavarastoon on liitetty myöhemmin kylkiäinen.

Kuva: Arkontie 3:n asuinrakennus (12), jota on 2000-luvulla jatkettu länsipäädystä vanhan osan tyyliin.

Kuva: Arkontie 3:n rantasauna.

Kuva: Keltatiilin verhoiltu omakotitalo edustaa 1970-luvun matalaa rakennustapaa. Tontilta on purettu vanha puinen kauppatalo ja piharakennukset.

7 ARVIOINTI

7.1 RAKENNETUN YMPÄRISTÖN SÄILYNEISYYS

Tarkasteluajankohtana eli 1940-luvulla alueella olleista rakennuksista suurin osa oli rakennettu 1800-luvulla tai 1900-luvun kahden ensimmäisen vuosikymmenen aikana.

Alueella, ml. Iso-Pappila kartan ulkopuolelta, on näihin päiviin säilynyt useita kiinteistöjä, joissa rakennukset ja osassa koko pihapiiri ilmentävät alkuperäisen tai sitä vastaavan rakennustavan ja tyylin jatkuvuutta.

Rakennuskanta n. 1938–1947

Vuonna 2024 jäljellä olevat rakennukset on merkitty väreihin.

■ = julkinen rakennus, asuinrakennus tai asuin- ja liikerakennus

■ = piha-, talous- tai saunarakennus, makasiini.

□ = vuoden 1948 jälkeen purettu rakennus

--- = vanha tielinjaus

Pohjakartan merkintöjä nykytilanteesta:

□ = vuoden 1948 jälkeen rakennettu rakennus

— = nykyinen tielinjaus

28

Lähtötilannekartta: Mäntyharjun rakennussuunnitelma-alueesta Kyttälän ja Paasolan kylissä Mäntyharjun kunnassa Mikkelin läänissä. Mittauksen suorittaneet vv. **1937-1948** maanmittausinsinööri A. Häkkinen ja Jaakkola Ollila.

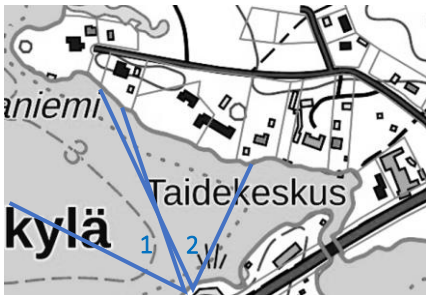
Tarkastettu ja hyväksytty maanmittaushallituksessa 2.6.1948. Yrjö Nissinen.

7.2 KIRKKOLAHDEN RANTAMAISEMIEN NYKYTILA JA ERITYISARVOT

Vesireitti on ratkaissut kirkon paikan ja ohjannut kirkonkylän asutuksen sijoittumista.

Näkymä 1: Pyhäveden isolle selälle johtavaa salmea rajaavat mäkit. Huviloita näkyy metsäisillä rantatonteilla.

Näkymäsektorit 1 ja 2.

Perinteistä puurakentamista edustavat asuinrakennukset, huvilat, saunat ja muut rantarakennukset kuvaavat rantakylän läheistä yhteyttä vesistöön. Järven merkitys elämyskohteena on säilynyt. Kaavoitetut puistot, venevalkamat ja taidekeskustoiminta mahdollistavat pääsyn rannalla ja järvimaiseman äärelle.

Kuva: Tervaniemen huvilan sauna on maisemassa tärkeä vanha ja perinteikäs rantarakennus. Itse taloa näkyy vain vähän rantapuuston takaa.

Näkymä 2. Rantaviivaa 1960-luvulla rakennetun Meltan pappilan kohdalla. Tontilla ei ole rantarakennuksia.

Kuva vasemmalla: Meltan pappilan ja Tervaniemen väliin jää pieni 1970-luvulla rakennettu Tervarannan asuntotontti, jossa tiilitalo. Rantasauna ja huvimaja sijaitsevat rannassa ja näkyvät järvelle.

Kuva: Meltan pappilan rivitalo. Kesäisin rakennukset jäävät rantapuiden lehvästön taakse.

Kuvauspaikkana oli Taidekeskus Salmelan päärakennuksen viereinen pysäköintialue, vanhan kirkkovalkaman kohdilla.

Näkymä 3. Kyläkuvallisesti yhtenäisintä rakennettua ranta-**aluetta** muodostuu salmen rannalle Sirolan ja Salmelaan kuuluvan Domanderin alueen vanhoista puutaloista ja puutarhoista, entistä kunnantupaa eli Salmelan päärakennusta vastapäätä.

Näkymäsektorit 3 ja 4.

Kuva: Domanderin rannan venevaja. Kuva on otettu Mäntyharjuntieltä.

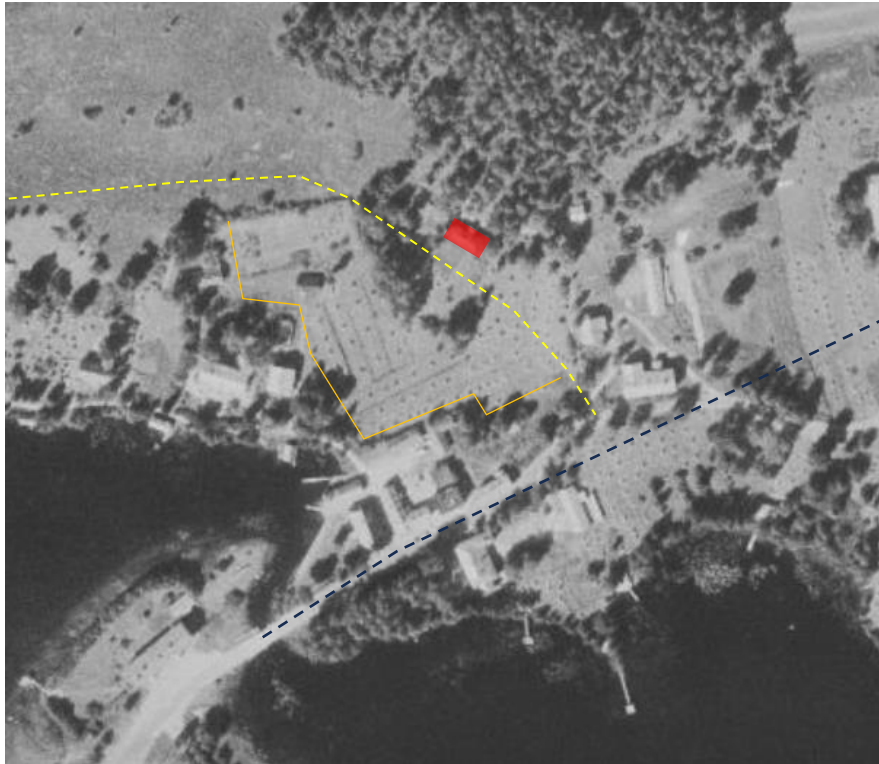
Näkymä 4. Etualalla Salmelan päärakennuksen veistospuisto ja sinne pystytetty huvimaja, joka valmistui vuonna 2008 arkkitehti Theodor Höijerin (1843–1910) suunnittelemien vanhojen ikkunoiden inspiroimana. Kuva on otettu Mäntyharjuntieltä.

Kuva: Rantavyöhykkeellä säilyneistä vanhoista saunoista toinen sijaitsee Domanderin rannassa. Sen vieressä on vanha uimakoppi.

7.3 TERVANIEMENTIEN ALKUPÄÄN MAISEMATILAN KEHITYS

Vesi- ja maareitin leikkauskohta salmen rannalla on ollut luonteva paikka kaupankäynnille. Pihapiirit rakentuivat pappilan pelto- ja niittymaiden reunamille.

Kuva: Ortokuva vuodelta 1950. Metsälän (punainen) eteläpuolinen alue on peltoa. Kuvaan on lisätty sinisellä katkoviivalla 1960-luvulla tehty uusi tielinjaus sekä keltaisella Tervaniementie, joka rakennettiin 50-luvulla kulkemaan sairaalan nurkalta pelto- ja niittyaluiden halki Tervaniemeen.

Metsälän ja rannan väliin jäävä alue oli pitkään peltomaana, mutta maatalouden loputtua alue metsittyi. Taidekeskus Salmelan myötä alueelle palautui avointa maisematilaa, tällä kertaa uuteen elinkeinotoimintaan liittyvän rakennettuna viherympäristönä. Maisemapuiston alue on sittemmin supistunut, kun laajeneva tapahtuma- ja näyttelytoiminta sekä pysäköinti on tarvinnut lisää tilaa.

- Pysäköintialueiden laajentuminen vanhan puutaloasutuksen välittömässä läheisyydessä ei edistä valtakunnallisesti merkittävän Mäntyharjun kirkonkyläalueen kyläkuvaallisten arvojen säilymistä.

Kuva: Ortokuva vuodelta 2000. Metsälän eteläpuolinen peltoalue on metsittyneenä. Tervaniementie kulkee talon entisen puutarhapihan poikki. Entisen osuuskaupan vierestä on purettu vanhat liikerakennukset.

Kuva: Ortokuva vuodelta 2023. Metsälän eteläpuolisella alueella on taidekeskuksen puisto- ja pysäköintialueet.

7.4 VAIKUTUSTEN ARVIOINTI

Rakennusinventoinnin lisäksi selvityksessä tuli paneutua mahdollisen täydennysrakentamisen sijoittumiseen taidekeskuksen alueelle ja sen vaikutusten arviointiin kulttuuriympäristön näkökulmasta.

Vaikutusten arviointia varten selvityksen tekijällä ei ollut käytettävissä vaihtoehtoja täydennysrakentamisesta. Edellisissä luvuissa esitellyn kulttuuriympäristöprofiilin pohjalta kuvataan tarkastelualueen kulttuuriympäristön tärkeimmät ja siten herkimvät piirteet ja arvot, ja ehdotetaan kriteereitä vaikutuksen arviointiin.

Kirkonkylän merkittäviä kulttuurihistoriallisia ominaispiirteitä

Luonne: Vanha pitäjän keskus, kirkonkylä, joka on muodostunut pitkälti kirkkoherran virkatalon maalle. Luonnonkauniissa järvimaisemassa on rinnan hengellisen ja maallisen vallan tunnusrakennukset, kirkko ja entinen pitäjän- ja kunnantupa. Alueella on myös muita hyvin säilyneitä vanhoja julkisia rakennuksia sekä perinteikästä pienipiirteistä huvilatyyppistä asuntorakennuskantaa ja liiketaloja.

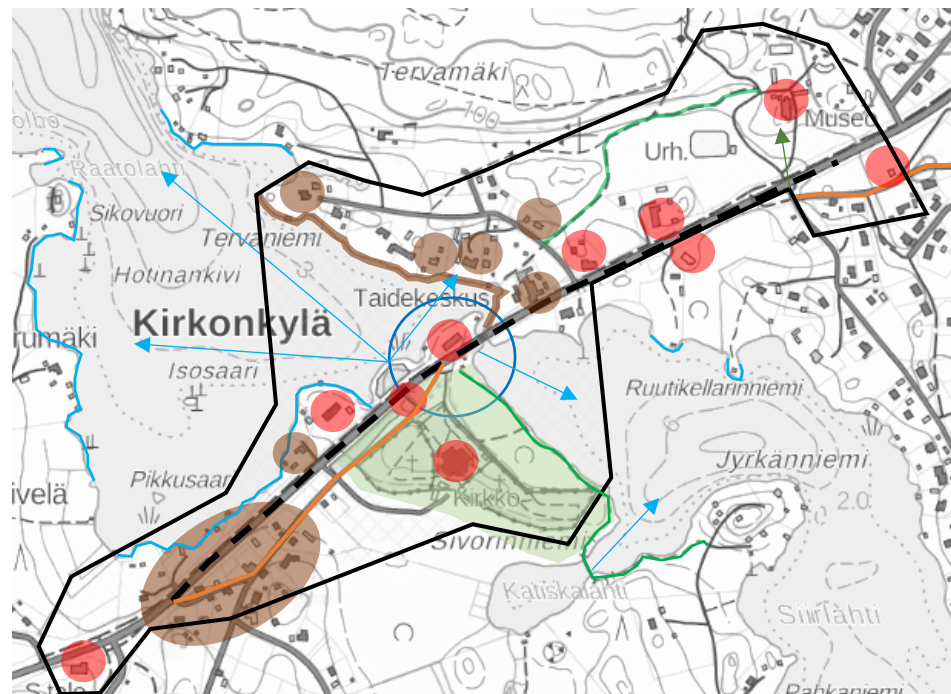
Tienvarsi- ja rantakyläksi tyypiteltävän kirkonkylän halki kulkevan Mäntyharjuntien perusparannus 1960-luvulla muutti tien ja rakennusten välistä suhdetta Salmelan sillan pohjoispuolella. Toisella puolen salmea vanhaa raittia rakennuksineen jäi jäljelle Kirkkotienä, mutta uusi suoraviivainen tie muutti ympäristöä raitin ja rannan välissä.

Hallitsevuus: Vesistön ja julkisten rakennusten hallitsevuus: Kirkko ja kellotapuli, entiset pappilat, pitäjän-kunnantupa, sairaala ja koulu sekä viljamakasiinit. Pappilan ja Salmelan välillä kylämaisemaan kohdistui haitallisia muutoksia 1960-luvulla, kun Mäntyharjuntien tiegeometriaa uudistettiin. Vanhan maastoa myötäilevän ja rakentamista yhdistäneen tieympäristön tilalle tuli suoraviivainen läpikulkutie.

Toiminta: Vanhat rakennukset ilmentävät alueen alkuperäistä toiminnallista jakautumista. Vesireitin äärellä, näkyvällä paikalla salmipaikassa on kirkko ja entinen pitäjän- ja kunnantupa. Muut julkiset palvelut ja kauppa ovat keskittyneemmin maantien varrella. Vanhimmat taloryhmät löytyvät rantamailta ja kirkon lounaispuolelta, vanhan tienristeyksen luota.

Edelleen kylän keskipiste on kirkon ja Salmelan kohdalla. Hallinnon ja kaupan tilalle on tullut kulttuuri- ja matkailualan yrityksiä. Kylä on laajentunut Mäntyharjuntiestä haarautuvien yhdys- ja sivuteiden suunnassa.

- Kirkonkylän keskusta on Mäntyharjun arvokkainta rakennettua kulttuuriympäristöä, jossa rakentamiselta voidaan edellyttää erityisen tarkkaa ympäristöön soveltamista.
- Vanhojen suojeltujen talojen käyttöarvoa vahvistaa elämyksellinen luonto- ja kulttuuriympäristö.
- Tervaniementien ympäristö liittyy vahvasti vehreän kyläympäristön ja vesistömaiseman monimuotoiseen ja merkittävään yhteyteen.

- Kulttuuriympäristön arvojen kannalta keskeisiä entisiä tai nykyisiä julkisia rakennuksia.
- Kulttuuriympäristökokonaisuuden kannalta keskeistä vanhaa rakennettua ympäristöä.
- Kylä- ja vesistömaiseman leikkauspintaa. Kirkkolahden kulttuurimaisema.
- Kirkkoympäristö (kirkkopiha, hautausmaa ja rakentamaton ranta-alue).
- Vanha tiemiljö puutaloineen.
- Tärkeät näkymät kylän keskipisteestä vesistömaisemaan ja rantaviivaa, jolla sijaitsee kulttuurimaisemaa rikastuttavaa vanhaa rantarakentamista.

Kulttuuriympäristön herkkyyden arviointi

Maisemaan ja kulttuuriperintöön kohdistuvien vaikutusten merkittävyyttä voidaan arvioida alueen herkkyyden sekä hankkeen aiheuttaman muutoksen laadun ja suuruuden perusteella.

Kulttuuriympäristön herkkyys tarkoittaa ympäristön kykyä kestää tai olla kestävä toimenpiteitä ja muutoksia. Herkkyys on yhteydessä kulttuuriympäristön ominaisuuksiin ja sitä kautta sen arvoihin liittyviin merkityksiin sekä myös siihen, millaisia vaikutuksia esimerkiksi täydennysrakentaminen aiheuttaa.⁶

Kohteena olevalla alueella kulttuuriympäristö on herkkä muutoksille seuraavin perustein.

- Alue sisältyy valtakunnallisesti merkittävään rakennettuun kulttuuriympäristöön, joka edustaa kirkonkylän keskustarakentamista ajalta ennen viime sotia.
- Välittömässä läheisyydessä on rakennushistoriallisesti arvokkaita rakennuksia pihapiireineen.
- Kirkkolahden pohjoisranta vanhoine puurakennuksineen ja pihapiireineen on tärkeä osa vanhasta kirkkorannasta avautuvaa vesistömaisemaa.
- Taidekeskuksen lähiympäristössä on häiriintyneitä toimintoja, kuten asutusta ja majoitustoimintaa.

Taidekeskus Salmelan toiminta sijoittuu entisen pitäjätuvan, osuuskaupan ja Domanderin talon alueelle. Taidetoimintaan ja matkailuun keskittyvässä liiketoiminnassa on osattu hyödyntää ja hoitaa kirkonkylämaisemassa keskeisten miljöiden historiallisia ja maisemallisia erityispiirteitä, kuten vanhoja rakennuksia, puistopihoja ja vesistömaisemaa. Ravintola- ja tapahtumatilana toimivan osuuskauppatalon lisärakentaminen on toteutettu puusta, yksikerroksisena ja paviljonkimaisena. Molemmiin puolin salmea sijaitsevat näyttelyalueet on yhdistetty miljööseen sopivalla puistorakentamisella.

Haastavin tehtävä on ollut toiminnan tarvitsemien pysäköintialueiden sovittaminen Tervaniementien varteen, miljööseen, jonka arvot perustuvat 1900-luvun alkupuolen rakennustapaan ja kyläkuvaan.

Muutoksen vaikutusten arviointi

Taidekeskuksen lisärakennus tulee täydentämään kyseisellä tapahtuma- ja puistoalueella jo parin vuosikymmenen ajan ollutta kulttuuri-toimintaa.

Hanke ei muokkaa alkuperäistä maankäyttöä, sillä Metsälän ja rannan välille jäävän alueen maankäyttö ja ilme ovat muuttuneet jo aiemmin. Pitkäaikaisen maataloustoiminnan päätyttyä alue oli ehtinyt metsittyä ennen 2000-luvulla tapahtunutta puistorakentamista.

Täydennysrakentaminen taidekeskuksen puistoalueelle tulee paikan sijainnin ja tilan avoimuuden vuoksi väistämättä muuttamaan Mäntyharjun ja Tervaniementien risteyksestä avautuvaa lähimaisemaa, kuin myös näkemäaluetta Tervaniementien varrella.

Kirkonkylän keskustan valtakunnallisen merkittävyyden vuoksi vähäistä suuremmalla täydennysrakentamisella, etenkin arvorakennusten läheisyydessä, tulee olemaan merkittäviä vaikutuksia rakennettuun kulttuuriympäristöön. Näin siksi, että yksi Mäntyharjun kirkonkylän merkittävyyden keskeisistä perusteista on miljöön säilyneisyys. Mäntyharjun kirkonkylän vanhassa keskustassa on edustettuna keskustarakentamisen tapa 1800-luvulla ja 1900-luvun alkupuolella.

Rakentamisen vaikutukset ovat suuria, jos muutos näkyy maisemassa laajalle alueelle, esim. vesistön ja kirkkorannan suuntaan tai vaikuttaa muutoin oleellisella tavalla maiseman ja kulttuuriympäristön kannalta tärkeiden ominaispiirteiden säilymisen mahdollisuuksiin heikentävästi.

Vaikutukset jäävät vähäisemmiksi, mikäli muutos näkyy vain hyvin paikallisesti tai välittömään lähiympäristöön eikä vaikuta maiseman tai kulttuuriympäristön kannalta tärkeiden ominaispiirteiden säilymisen mahdollisuuksiin heikentävästi.

Myönteiset vaikutukset liittyvät kulttuuriperinnön säilyttämiseen. Mikäli taidekeskuksen laajeneva toiminta lisää alueen elinvoimaisuutta ja aktivoi kulttuuriympäristöä, voi parhaimmillaan tuloksena olla suojeltujen rakennusten käyttöarvon vahvistumista ja niiden säilyttävää kunnostamista.

Täydennysrakentamisen sovittaminen kulttuuriympäristöön

Kirkonkylän keskusta ja tarkastelussa oleva suunnittelualue on lähes kokonaisuudessaan valtakunnallisesti merkittävää rakennettua kulttuuriympäristöä, jonka kehittäminen tulee tehdä alueen arvoja vahvistavalla ja niihin sopeutuvalla tavalla.

Luonne: Ottaa huomioon mittakaavassa, massoitellussa, muotokielessä ja julkisivuissa puurakentamisen aikakaudella – etenkin 1800-luvun lopussa ja 1900-luvun alkupuolella – syntyneen kirkonkylämiljöön, joka on säilynyt poikkeuksellisen hyvin ja on valtakunnalliseksi merkitykseltään arvotettu. Suunnittelualueella on edustettuna kirkonkylän säätyläisten asumistapa.

Hallitsevuus: Ei muuta kylämaisemassa vanhoja hierarkioita; dominantteina kirkko ja ent. pitäjätupa (Salmela).

Toiminta: On sopivaa kulttuurihistoriallisesti arvokkaaseen kyläkeskustaan ja ottaa huomioon alueen vanhan rantasijaintisen asutuksen, jonka historiallisesta jatkuvuudesta on kertomassa rakennushistoriallisesti arvokkaita puutaloja vehreillä rantatonteilla kapeiden päällystämättömien kyläteiden varsilla.

Ehdotuksia aluetta eheyttävistä, haitallisten vaikutusten vähentämiseen ja ehkäisyyn tähtäävistä toimenpiteistä

- a) Pidetään täydennysrakentamisen suunnittelussa lähtökohtana uudisrakennusten sovittamista pienipiirteiseen puurakentamisen aikakautena syntyneeseen kirkonkylämiljööseen. Rakentamisessa vältettävä kookkaita, pääsääntöisesti yli 1-kerroksisia, pitkä yhtenäisiä rakennusmassoja, moderneja porrastettuja kattoja, mustaa väriä tai julkisivujen jäsentämistä geometrisin väripinnoin.
- b) Kehitetään rantavyöhykettä istutettavana ja puoliavoimena maisemareunana, jonne voi rakentaa perinteisiä rantarakennuksia olemassa olevien hirsi- ja lautarakenteisten sauna-, venevaja- ja uimakoppirakennusten tapaan.
- c) Tasapainotetaan Tervaniementien alkupään maisemakuvaa; korjataan tieleikkauksista, paikoitusalueista ja maa-ainesten läjittämisestä aiheutuneita maisemahäiriöitä.
- d) Sisällytetään täydennysrakentamissuunnitelmaan esitys siitä, miten tullaan tarvittaessa estämään melun leviäminen tapahtuma-alueen ulkopuolelle alueen kulttuuriarvoja heikentämättä; vältetään visuaalisten esteiden muodostamista Tervaniementien ja vesistön väliin.
- e) Rajoitetaan taidekeskuksen asiakaspysäköintiä Tervaniementien vanhojen puutalojen välittömässä läheisyydessä. Lisäpaikoituksen alueena harkintaan entinen koulutontti Mäntyharjuntien varrelta.
- f) Tehdään teiden hoito- ja perusparannustyöt siten, että Mäntyharjuntien korkeus tai leveys ei kasva enää nykyisestä.
- g) Kehitetään edelleen luontoa ja kulttuuria yhdistäviä kohteita ja palveluja; hyviä lähtökohtia ovat kirkonkylän kävelypolut, kuten Iso-Pappilan ja Tervaniementien välinen reitti ja kirkon läheltä alkava Immonpolku.

Valtakunnallisesti merkittävän Mäntyharjun kirkonkylä -alueen ongelmakohtia kulttuuriympäristön eheyden näkökulmasta.

Liikenneväylät: Tie- ja paikoitusalueiden laajentuminen Tervaniementien alkupäässä.

Kuva: Tervaniementietä Ravintola Kesäheinän ja Maaseutuhotelli Villa-Auroran välissä.

Liikenneväylät: Mäntyharjuntien korkeustaso Ravintola Kesäheinän kohdalla.

Kuva: Metsälän kohdalla tiealueen leventyminen ja lisääntynyt autoliikenne voivat vaikuttaa Metsälän käyttöarvoon. Kyseessä on yksi alueen vanhimmista puurakennuksista.

Kuva: Mäntyharjuntien korkeusasema suhteessa ympäröivään maanpintaan on tien kunnostustöiden seurauksena muuttunut, tien pinta on nykyään selvästi ylempänä kuin vanhan osuuskaupan rakentamisen aikaan 1930-luvulla.

YLEISKUVIA TAIDEKESKUKSEN ALUEELTA

Kuva: Kaarevan käytävän keskelle valmistuu kesäksi 2025 puurakenteinen paviljonki.

Kuva: Tervaniementien mutka. Oikealla Domanderin pihan puuaitaa, ja nurmettuneita läjitysmaita.

Kuva: Ns. Domanderin talon takapihaa kuvattuna Tervaniementieltä. Kuvan ulkopuolelle jää tiehen rajautuva pieni puutarha.

8 LÄHTEET

Etelä-Savon kulttuuriperintötietokanta ESKU. Etelä-Savon maakuntaliitto.

Favorin, Martti 1975: Mäntyharjun historia I. Mäntyharjun kunta. Mikkeli.

Favorin, Martti 1983: Mäntyharjun historia II. Mäntyharjun kunta. Mikkeli.

Koulua ja kylän raittia. Länsi-Savo Oy, Mikkeli 1997.

Kulttuuriympäristö ympäristövaikutusten arvioinnissa – opas pohjoismaiseen käytäntöön. Pohjoismaiden ministerineuvosto. Nord miljö. Nord 2002:5. Kööpenhamina.

Mustonen, Tuija 1998: Mäntyharjun kulttuuriympäristöohjelma. Suomen ympäristö 191. Etelä-Savon ympäristökeskus. Mikkeli.

Mäntyharjua puolin ja toisin. <https://museotesti.wordpress.com/>

Mäntyharjun seurakunnan taipaleelta 1595-1995, 350-vuotisjulkaisu. Mäntyharjun seurakunta. Jyväskylä.

Perinnealbumi. Etelä-Savo 2. Päätoimittaja Olavi Anttila. Kimy-kustannus. Kuopio 1981.

Pitäjän uutiset 1956-1994. Neljä vuosikymmentä mäntyharjulaista elämää paikallislehden sivuilla. Mäntyharju-Seura. Mäntyharju 1995.

Poikolainen, Janne 2020: Mäntyharju uuden aikakauden kynnyksellä : Mäntyharjun historia 3, vuodet 1980-2010.

Kuvalähteet:

Finna.fi. Valokuvia Mäntyharjun kirkonkylästä.

Mäntyharjun museon valokuvakokoelma. Mäntyharjun kunta. Ilomantsin Museosäätiö. Ilomantsin valokuva-arkisto.

Viitteet

¹ Kirkonkylän asemakaavan muutos ja laajennus. OAS 31.10.2023, s. 5.

² Favorin 1975, 439 -444.

³ Favorin 1975, 421-424.

⁴ Favorin 1983,142.

⁵ Favorin 1983,143-145, 401.

⁶ Kulttuuriympäristö ympäristövaikutusten arvioinnissa 2002, 41.